

سوء ظن؛ از پیشگیری تا درمان (۲)

حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر بابازاده*

در جلسه قبل به برخی از مسائل سوء ظن از جمله عرصه‌های فردی و خانوادگی آن پرداختیم در این جلسه نیز به عرصه‌های اجتماعی و حکومتی آن می‌پردازیم:

ج) حوزه اجتماعی

سوء ظن و شایعه‌پراکنی در حوزه اجتماعی در دو بخش قابل بررسی است:
- بخش اول آن به شیاطین و منافقان مربوط است که با هدف تخریب افراد و ضایع کردن حقوق وارد می‌شوند و چون توان رویارویی ندارند، از این طریق، می‌خواهند جنگ روانی به راه بیندازند و جامعه را از مسائل ضروری و اساسی دور کرده، افکار عمومی را نگران کنند. هم‌چنین سوء ظن و بدبینی را در میان مردم گسترش دهند و این‌گونه، نیکان و پاکان را هدف بگیرند و توده‌های مردم را از اطراف آنان پراکنده سازند زیرا اینان کسانی هستند که قلبشان مریض است.^۱ «فی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ»^۲

* محقق و نویسنده.

۱. «... حُبًّا مِنْهُمْ أَنْ تَشِيْعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا...» (طباطبایی، محمدحسین، التفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۹۷)

۲. بقره، آیه ۱۰.

- بخش دوم سوء ظن در حوزه اجتماعی از طریق افراد ساده‌اندیش اتفاق می‌افتد. آن‌ها در مسائل روز بصیرت لازم را ندارند و تحت تأثیر تبلیغات این و آن قرار می‌گیرند. با کمال تأسف، این گروه‌ها با استفاده از فضای مجازی و گاهی دهان‌به‌دهان، خواسته‌های دشمن را به ثمر می‌رسانند.

اگر به تاریخ گذشتگان و نهضت معصومان علیهم‌السلام و انقلاب اسلامی ایران نظری بیفکنیم، مصادیق فراوانی را شاهد این بحث می‌یابیم؛ از جمله: جنگ‌های حضرت علی علیه‌السلام در دوران حکومتش با منافقان، صلح تحمیلی امام حسن علیه‌السلام با معاویه در اثر خیانت سپاه آن حضرت و شهادت حضرت مسلم و امام حسین علیه‌السلام.

قرآن به گروه اول که غالباً قابل اصلاح نیستند، می‌فرماید: این گروه منافقان بدانند که در برابر اراده الهی کاری از پیش نمی‌برند و با سوء ظن به دام شیطان می‌افتند و هلاک می‌شوند؛^۱ ولی به گروه دوم، یعنی: ساده‌اندیشان می‌فرماید: به یاد داشته باشید که سخنان نادرست منافقان را دهان‌به‌دهان می‌گفتید و آن را کوچک می‌شمردید؛ در حالی که به حقیقت آنها یقین نداشتید. بدانید که این موضوع در پیشگاه خدا بسیار عظیم است.^۲

و یا در آیه دیگر می‌فرماید: «وَلَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ»^۳ چرا به هنگام شنیدن سخنان [منافقان] نگفتید: ما حق نداریم این‌گونه سخن بگوییم؟ منزه است خدا این، شایعه‌ای دروغ و تهمت عظیم است.»

از این آیات استفاده می‌کنیم که ساده‌اندیشی، دنباله‌روی دشمنان و سنگ‌اندازی در برابر خدمات مسئولان و هم‌میهنان، حساب و کتاب دارد، بهتان عظیم است و کیفر الهی را به دنبال خواهد داشت.

یکی از زیان‌بارترین نتایج سوء ظن این است که رشته الفت و مودت مردم را از هم پاره می‌کند و میان آنان تفرقه و جدایی به‌وجود می‌آورد.

۱. «سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلْنَا أَمْوَالَنَا وَ أَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِآلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرّاً أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعاً بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيراً * بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَ الْمُؤْمِنُونَ إِلَى أَهْلِيهِمْ أَبَداً وَ زَيَّنَّ ذَلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَ ظَنَّتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَ كُنْتُمْ قَوْماً بُوراً.» (مضمون آیه ۱۱ و ۱۲ فتح)

۲. «إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَ تَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ.» (نور، آیه ۱۵)

۳. نور، آیه ۱۶.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «مَنْ غَلَبَ عَلَيْهِ سُوءُ الظَّنِّ لَمْ يَتْرُكْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ خَلِيلٍ صُلْحًا؛^۱ بر هر کس بدگمانی غلبه کند، هر گونه صلح و صفا میان او و دوستانش از بین می‌رود».

د) حوزه حکومتی

طبق حدیث معروف «الْأَنْسُ عَلَى دِينِ مُلُوكِهِمْ»^۲ مردم جهان از جمله ملت «ایران» تحت تأثیر فرهنگ و رسانه‌های جمعی و خطومشی نظام حکومتی هستند و عملکرد مسئولان کشور، مسیر حرکتی مردم را تعیین می‌کند. امام علی علیه السلام در این باره فرموده است: «گرایش مردم در فرهنگ و سبک زندگی به مسئولان امور، بیش از پدران و خانواده است».^۳

اگر دست‌اندرکاران نظام، مسائل اخلاقی و حقوقی مردم را مراعات کنند و در حفظ آبرو و حیثیت آنان کوتاهی نکنند، بدون تردید، سایر مردم که سمبل زندگی هستند، از مسئولان خود تبعیت می‌کنند و هرگز به حریم همدیگر تجاوز نمی‌کنند و از تهمت و شایعه‌پراکنی و سوء ظن اجتناب می‌ورزند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله که شاخص‌ترین فرد حکومتی بودند، خطاب به مردم می‌فرمود: «کسی حق ندارد از اصحابم نزد من بدگویی کند، زیرا من دوست دارم با قلب پاک در جامعه زندگی کنم».^۴ این حدیث، تأثیر سخن‌چینان و سخن‌سازان را حتی در افراد بسیار بزرگوار، بعید نمی‌داند و هشدار می‌دهد که چنین وسوسه‌هایی، دل پاک مسئولان را ناصاف می‌کند و از این طریق، سوء ظن‌ها و افشاگری‌های نابه‌جا شروع می‌شود.

ابن عباس می‌گوید: خلیفه دوم، عمر بن خطاب، در زمامداری خویش دست‌نیاز به سوی مولا علی علیه السلام دراز کرد و گفت: ای ابالحسن! مرا راهنمایی کن. حضرت فرمود: «سه چیز را مراعات کن: هرگز در یقین خود تردید نکن؛ علم خود را در جای جاهل و ظن و گمان را در لباس حق تلقی مکن».^۵

۱. همان، ص ۲۲۸، شماره ۸۹۵.

۲ شیخ صدوق، *علل الشرائع*، ج ۱، ص ۱۴.

۳. «الْأَنْسُ بِأَمْرَانِهِمْ أَشْبَهُ مِنْهُمْ بِأَبَائِهِمْ.» (ابن شعبه حرانی، *تحف العقول*، ص ۱۴۴)

۴. «لَا يُبْلَغُنِي أَحَدٌ مِنْكُمْ عَنْ أَصْحَابِي شَيْئاً فَإِنِّي أَحِبُّ أَنْ أُخْرَجَ إِلَيْكُمْ وَأَنَا سَلِيمٌ الصِّدْرِ.» (متقی هندی، *کنز العمال*،

ج ۱۱، ص ۵۲۸)

۵. «يَا ابالحسن أعطني قال لا تجعل يقينك شكاً، ولا علمك جهلاً، ولا ظنك حقاً.» (همان، ج ۱۶، ص ۲۰۷)

این سخن، الهام گرفته از قرآن است^۱ و این مطلب را می‌رساند که مبنای سیاست و اجرای امور حکومت نباید بر اساس ظن و گمان باشد که در آن صورت هم امور کشور مختل می‌شود و هم فرهنگ سوءظن به فرهنگ معمول مردم تبدیل می‌شود.

به سخن‌سازان و عیب‌جویان میدان نده که چنین افرادی دورترین و دشمن‌ترین اشخاص در نزد تو هستند، زیرا مسئولان امور وظیفه دارند لغزش‌های مردم را بپوشانند و به سخنان این و آن توجه نکنند.^۲

اگرچه مسائل امنیتی و اطلاعاتی کشور، ظرافت خاص را می‌طلبد و حساب جداگانه‌ای دارد، ولی در مسائل شخصی شهروندان، وظیفه حکومت، حفظ آبروی مردم و برخورد جدی با حرف‌سازان و شایعه‌پراکنان است.

اگر نگاهی فراتر داشته باشیم و سوءظن را در جوامع بین‌المللی و برخورد دولت‌ها و کشورها ملاحظه کنیم، شاهد وقایع بسیار تأسف‌باری خواهیم بود، زیرا ده‌ها میلیون انسان بی‌گناه در دنیا، به‌ویژه در منطقه خاورمیانه، کشته و صدها میلیون نفر آواره شده‌اند؛ کشته‌ها و آواره‌های: فلسطین، لبنان، سوریه، عراق، افغانستان، بحرین، پاکستان، عربستان و یمن از آن جمله‌اند. سوءظن کشورهای غربی به انرژی هسته‌ای ایران، تحریم همه‌جانبه ملت و دولت، تسلیحات نظامی جهان و صرف میلیاردها دلار در این زمینه، آماده‌باش نظامی میان غرب و شرق و برخی کشورها و ایجاد هراس و دلهره و پریشانی احتمالی جنگ‌های گسترده جهانی و یا منطقه‌ای، همگی از سوءظن بین‌المللی ریشه می‌گیرد.

راه‌های درمان

اگر بتوانیم عوامل و زمینه‌های سوءظن را از خود دور کنیم، از بخش قابل توجهی از خطرهای این بیماری فردی، خانوادگی و اجتماعی در امان می‌مانیم؛ اما چنانچه کسی به این معضل دچار شد، باید به درمان آن پردازد.

۱. «إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا.» (یونس، آیه ۳۶)

۲. «وَلْيَكُنْ أَبْعَدُ زَعَمَتِكَ مِنْكَ وَ أَشْنَاهُمْ عِنْدَكَ أَطْلَبَهُمْ لِعُيُوبِ النَّاسِ... فَإِنَّ السَّاعِيَ غَاشٌّ وَإِنْ تَشَبَّهَ بِالنَّاصِحِينَ.» (فیض الاسلام، نهج البلاغه، خ ۵۳، ص ۹۹۷)

همان‌گونه که در معالجه‌های پزشکی و درمانی، نخست، ریشه بیماری را کشف کرده، سپس آن را درمان می‌کنند، ما نیز در معالجه‌های روحی و اخلاقی باید از همان روش استفاده کنیم. بنابراین:

۱. ناآگاهانه تصمیم نگیریم و بدون علم و یقین سخن نگوئیم^۱ و از سوءظن که گناهی بزرگ است، بپرهیزیم.^۲ علاج اصلی این بیماری، تسلط علمی و یقینی بر هوای نفس است؛ مولا علی علیه السلام فرموده است: «أَغْلَبُ النَّاسِ مَنْ غَلَبَ هَوَاهُ بِعِلْمِهِ»^۳ قوی‌ترین مردم کسی است که با علم و آگاهی بر هوای نفس خویش غلبه کند.»

۲. از نظر دینی مرزشناس باشیم و از حدود شرعی تجاوز نکنیم و بدانیم سوءظن، گناه بزرگ^۴ و عامل اصلی برای گناهان دیگر است. به این جهت، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می‌کوشید با الهام از آیه قرآنی «إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ»^۵ با دلی پاک در جامعه زندگی کند.^۶

۳. از نظر دینی و قانونی برای زندگی هر مسلمان و شهروند ایرانی مقرراتی وضع شده و بدون توجه به آن‌ها، زندگی اجتماعی امکان‌پذیر نیست و هرج و مرج پیش می‌آید و نتیجه آن به ضرر یکایک آحاد جامعه است.

مطابق اصل ۳۷ قانون اساسی، اصل بر برائت افراد است. از این رو نمی‌توان به سبب هر حدس و گمانی به حریم خصوصی دیگران وارد شد و حیثیت آنان را لکه‌دار کرد. در آیه ۲۱ سوره احزاب نیز سیره فردی و خطومشی سیاسی و اجتماعی آن حضرت صلی الله علیه و آله سرمشق زندگی عموم مسلمانان تعریف شده است. بدیهی است که سیره پیامبر صلی الله علیه و آله، پرهیز از سوءظن بوده است.

۴. فلسفه خلقت انسان، رسیدن به عبودیت توأم با معرفت است^۷ و این هدف جز از طریق دین و دین‌داری و یاد خدا فراهم نمی‌شود.^۸ همین طریقت است که به دل‌ها آرامش می‌بخشد و به

۱. «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ.» (اسراء، آیه ۳۶)

۲. «بِأَيِّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ...» (حجرات، آیه ۱۲)

۳. تمیمی آمدی، *غرر الحکم و الدرر الکلم*، ش ۳۱۸۱.

۴. «... إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا.» (اسراء، آیه ۳۶)

۵. «إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ.» (شعراء، آیه ۸۹)

۶. «أَحَبُّ أَنْ أُخْرَجَ إِلَيْكُمْ وَ أَنَا سَلِيمُ الصَّدْرِ» (طباطبایی، محمدحسین، *سنن النبی*، ص ۱۱۵)

۷. «وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ.» (ذاریات، آیه ۵۶)

۸. «الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ.» (رعد، آیه ۲۸)

جامعه پیوند می‌دهد، اختلاف‌ها را به وحدت اجتماعی تبدیل می‌سازد و به فرموده قرآن^۱، آرامش همگانی و سکون قلبی که زمینه همه پیشرفت‌هاست فراهم می‌کند.

۵. این راه‌ها در معالجه سوءظن، مربوط به افرادی است که آماده درمان باشند و از منطق و دلیل پیروی کنند. بنابراین، چنین درمان‌هایی مناسب کسانی که هدفشان به هم‌ریختن جامعه و هم‌سویی با دشمنان و توطئه‌گران و هتک حیثیت نیکان و پاکان و پراکنده‌کردن مردم از اطراف آنان است، نیست، بلکه وظیفه دولت و قوه قضایی و امنیت ملی است که طبق آیات ۶۰ و ۶۱ سوره احزاب به تناسب جرم با متخلفان برخورد کند و حتی می‌تواند در شرایطی با موارد ویژه تا پای دستگیری یا اعدام مجرمان نیز پیش رود.^۲

۱. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيُذْأَبُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ.» (فتح، آیه ۴)

۲. «لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا * مَلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثَقِفُوا أَخْدُوا وَقَتُّلُوا تَقْتِيلًا؛ اگر منافقان و کسانی که در دل‌هایشان مرضی هست و شایعه‌افکنان در مدینه [از کارشان] باز نایستند، تو را سخت بر آنان مسلط می‌کنیم تا جز [مدتی] اندک در همسایگی تو نپایند * از رحمت خدا دور شده و هر کجا یافته شوند گرفته و سخت کشته خواهند شد.»